

Έ Ομιλία του Ηρακλή Μήλλα στην ημερίδα Της Εταιρείας Μελέτης της Καθ' ημάς Ανατολής, 'Τούρκοι Λογοτέχνες γράφουν και μιλούν για τους Ρωμιούς' – 21/1/2006. Έκδοση: Εταιρεία Μελέτης της Καθ' Ημας Ανατολής, Τούρκικη Λογοτεχνία, Αθήνα, 2007.

Η 'Θετική' Εικόνα του Ρωμιού στην Τουρκική Λογοτεχνία

Η θετική εικόνα του Κωνσταντινουπολίτη 'Ρωμιού' και γενικότερα του Έλληνα στην τουρκική λογοτεχνία έχει διάφορες αναγνώσεις, σύμφωνα με την έννοια που θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στο επίθετο 'θετικός'. Κάποιος 'θετικός' για τον μεν μπορεί να μην είναι καθόλου καλός και αγαθός για τον δε. Και εφόσον ο κεντρικός προβληματισμός τοποθετείται μέσα σε ένα εθνικό/εθνοτικό πλαίσιο – δηλαδή μιλούμε για 'τούρκους' και 'έλληνες', δηλαδή για εθνικές/εθνοτικές κατηγορίες – ο 'μεν' και ο 'δε' σε αυτήν την περίπτωση είναι, πολύ γενικά, οι τούρκοι και οι έλληνες. Πριν όμως αναφερθώ σε αυτές τις διαφορετικές αναγνώσεις των 'θετικών' εικόνων θα σχολιάσω ένα γενικότερο προβληματισμό: γιατί μας ενδιαφέρουν οι εικόνες;

Μια ερώτηση για την 'εικόνα'

Συχνά ακούμε να εκφράζεται, π.χ., στα μέσα ενημέρωσης (ΜΜΕ) ή στον χώρο της εικονολογίας το ερώτημα 'πώς μας βλέπουν άραγε οι γείτονες μας, οι Τούρκοι;' Το ερώτημα τίθεται και γενικότερα: πώς μας βλέπουν οι Άλλοι, ο Κόσμος; Αυτή η ερώτηση (μας) έμμεσα εμπεριέχει μερικές παραδοχές (μας) που για πολλούς είναι θεμιτές και αυτονόητες αλλά που πλέον στις μέρες μας θεωρούνται πολύ ενδιαφέρουσες επειδή αποκαλύπτουν βασικές μας αντιλήψεις οι οποίες περνούν συνήθως απαρατήρητες. Παραθέτω τις εξής παραδοχές που εμπεριέχει το ερώτημα 'ποια είναι άραγε η εικόνα μας;':

1- Η ερώτηση υποδηλώνει ότι ο 'Άλλος' (π.χ., οι τούρκοι ή οι τούρκοι συγγραφείς) έχει κάποια εικόνα ή έστω μια σειρά από εικόνες σχετικά με 'μας'. Αυτό είναι ένα από τα πιστεύω μας. Δηλαδή δεν θεωρούμε ότι μπορεί να υπάρχουν πολλές, ακόμα και άπειρες εικόνες μεταξύ των εκατομμυρίων τούρκων σχετικά με τους αντίστοιχους πολλούς έλληνες. Θα μπορούσαμε να είχαμε κάνει – σε μια άλλη εποχή ή συγκυρία - μια διαφορετική παραδοχή, ότι π.χ., οι εικόνες είναι τόσες όσοι και οι άνθρωποι, και τότε η έρευνα σχετικά με τις εικόνες θα αποδεικνυόταν άσκοπη. Ορισμένοι δε θέτουν το ερώτημα ως 'ποια είναι η εικόνα μας;' σαν αυτή να πρέπει να είναι μόνο μια: θετική ή αρνητική.

2- Αυτή η θέση όμως προδίδει ότι 'εμείς' έχουμε μια συγκεκριμένη εικόνα για τον 'Άλλο': είναι άτομα που θα πρέπει να έχουν μια εικόνα για μας. Δηλαδή είναι ένα 'έθνος' με κοινές πεποιθήσεις και πιστεύω. Αυτή είναι μια παραδοχή που θεωρείται αυτονόητη επειδή δεν αμφισβητείται μέσα στο περιβάλλον όπου βιώνουμε (habitus για των Norbert Elias). Αυτή η μία εικόνα του 'Άλλου' σηματοδοτεί τη δική μας πεποίθηση ότι τα άτομα που αποτελούν τα έθνη έχουν κοινές θέσεις και απόψεις. Με άλλα λόγια, έχουμε προκαταλήψεις: πιστεύουμε σε στερεότυπα τα οποία βασίζονται σε ένα εθνικό παράδειγμα (paradigm).

3- Αλλά το οξύμωρον είναι ότι πολλές φορές οι εθνικιστές συγγραφείς - όλων των εθνών - επαληθεύουν αυτές τις προκαταλήψεις δημιουργώντας εθνικιστικές αφηγήσεις όπου αναπαράγουν στερεότυπα του 'Άλλου' και του 'Εμείς'. Αυτά τα κείμενα, με τη σειρά τους, χρησιμοποιούνται από την 'άλλη πλευρά' δήθεν για να τεκμηριωθεί ότι ο 'Άλλος' έχει στερεότυπα. Η πραγματικότητα είναι ότι οι εθνικιστές συγγραφείς είναι κυρίως αυτοί που κατασκευάζουν εθνικά στερεότυπα, όχι όλοι οι συγγραφείς. Έτσι η ερώτηση 'τι εικόνα έχουν για μας;' μπορεί να έχει μια εγκυρότητα αλλά μόνο για τις εθνικές αφηγήσεις και για τις καταστάσεις όπου το υποκείμενο αλλά και το αντικείμενο αποδέχεται τις παραδοχές ενός εθνικιστικού παραδείγματος.

4- Η ερώτηση σχετικά με την 'εικόνα μας' επίσης δηλώνει εκ των προτέρων ότι δεν είμαστε διατεθειμένοι να αναγνωρίσουμε τις απόψεις του 'Άλλου'. Ούτε το πώς εμείς φαινόμαστε σε κάποιον που μας κοιτά από απέναντι. Δεν ρωτάμε 'πώς φαινόμαστε από απέναντι;', αλλά τι 'εικόνα' σχηματίζει η άλλη πλευρά. Όποια και αν είναι αυτή η εικόνα τελικά χρεώνεται στους μηχανισμούς του 'Άλλου'. Δεν είναι φωτογράφος/καθρέπτης αλλά ζωγράφος ο 'Άλλος'. Ο 'Άλλος' υποτίθεται ότι φτιάχνει / κατασκευάζει μια υποθετική εικόνα για μας. Δεν είναι απλός δέκτης την εικόνας μας, αλλά ο δημιουργός της

5- Βέβαια είναι και έκδηλη η αγωνία. Ανησυχούμε για την γνώμη που έχει ο 'Κόσμος' για 'μας'. Αυτό δε σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε ότι ζούμε μέσα σε ένα χώρο όπου η γνώμη του άλλου για μας έχει κάποια σημασία. Πιστεύουμε ότι η γνώμη του άλλου θα έχει επιπτώσεις στην ζωή μας. Και έτσι ζούμε μια ένταση: από την μια θέλουμε να μάθουμε πώς φαινόμαστε από 'απέναντι' και από την άλλη δεν αναγνωρίζουμε το δικαίωμα να μας κρίνει ο 'Άλλος'.

6- Τελικά θα πρέπει να προσέξουμε ότι σπάνια, αν ποτέ, ρωτάμε το ερώτημα αντίστροφα: 'τι εικόνα έχουμε εμείς για τον 'Άλλο';' Και δεν ρωτάμε επειδή εμείς πιστεύουμε ότι δεν έχουμε μια 'εικόνα' αλλά μόνο 'γνώση' ή 'άποψη' σχετικά με τον 'Άλλο'. 'Ξέρουμε' και δεν 'φανταζόμαστε', 'κρίνουμε' και δεν 'κατασκευάζουμε στερεότυπα'. Οι εικόνες και τα

στερεότυπα χρεώνονται πάντα στον 'Άλλο'. Ποτέ δεν ακούστηκε η φράση 'εγώ έχω τα εξής στερεότυπα:...'.

7- Αλλά όχι μόνο ελάχιστους απασχολεί τι εικόνα μπορεί 'εμείς' να έχουμε για τον 'Άλλο' αλλά δεν χρησιμοποιούμε και τις ίδιες αναλυτικές κατηγορίες όταν πρόκειται για 'μας'. Δεν αναφερόμαστε σε εικόνες όταν 'εμείς', σαν μέλη μια εθνικής κοινότητας, μιλάμε για την ίδια εθνική ομάδα για την οποία όταν αναφέρεται ο 'Άλλος' γίνεται λόγος για 'εικόνες'. Δηλαδή δεν λέμε 'τι εικόνα έχει ένας έλληνας συγγραφέας, π.χ., ο Βενέζης, για τους έλληνες;'. Για 'εμάς', τους έλληνες π.χ., μπορεί να έχει 'εικόνα' μόνο ο 'Άλλος'. Εμείς σε κάθε περίπτωση έχουμε μόνο 'γνώση' και 'γνώμη'. 'Εμείς' εικόνες δεν έχουμε ούτε για 'μας' ούτε για τον 'Άλλο'.

Πότε είναι 'θετικός' ο 'Άλλος' στην τουρκική λογοτεχνία;

Ο θετικός χαρακτήρας μπορεί να γίνει πιο κατανοητός όταν τον αντιπαραβάλλουμε με τον αρνητικό. Τον απόλυτα αρνητικό Έλληνα τον βρίσκουμε στην εθνική και/ή εθνικιστική [\[1\]](#) λογοτεχνία της Τουρκίας. Είναι αρνητικός σε δύο άξονες: πολιτικά είναι εχθρός (των Τούρκων) και ηθικά είναι ευτελής, υποδεέστερος 'μας'. Συγγραφείς όπως οι Ömer Seyfettin (1884-1920), Hüseyin Rahmi Güntekin (1864-1944), Halide Edip Adivar (1889-1964), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Tarık Buğra (1918-1994), Samim Kocagöz (1916-1993), Attila İlhan (1925-2005) και πολλοί ποιητές είναι οι δημιουργοί αυτών των αρνητικών Ελλήνων και Ρωμιών (Βλ. προηγούμενη ομιλία). Αρκεί να αναφέρω ότι στα μυθιστορήματα τριών συγγραφέων (Υ. Κ. Karaosmanoğlu, Η. Ε. Adivar και Τ. Buğra) συνολικά παρουσιάζονται 82 έλληνες και ελληνίδες από τους οποίους οι 78 είναι πολύ αρνητικοί πολιτικά και ηθικά (Μήλλας 1999 και 2001).

Θα περιμέναμε ότι οι θετικοί έλληνες στην τουρκική λογοτεχνία θα ήταν το αντίθετο. Θα είχαν δηλαδή τα αντίθετα χαρακτηριστικά: πολιτικά φίλοι και ηθικά σεβάσμιοι. Αυτό όμως δεν συμβαίνει για έναν προφανή λόγο. Η εικόνα του Έλληνα σε μια ξένη εθνική λογοτεχνία δεν χαράζει μόνο την εικόνα του 'Άλλου' αλλά ταυτόχρονα και συγκριτικά και του 'Εμείς'. Στα εθνικά κείμενα κάθε χώρας όπου οι ήρωες αναφέρονται ως μέλη εθνικών ομάδων, οι εικόνες εμπεριέχουν ιστορικούς συνειρμούς που αναφέρονται σε κάποιο πραγματικό ή φανταστικό εθνικό παρελθόν. [\[2\]](#) Σε αυτό το παρελθόν η κάθε εθνική 'πλευρά', δηλαδή ο κάθε ήρωας, παίζει κάποιο ρόλο και έτσι τελικά οικοδομεί μια εθνική αφήγηση. Ένας 'έλληνας' που θα παρουσιαζόταν ως ιστορικά δικαιωμένος απέναντι στους 'Τούρκους' και ειδικά ηθικά ανώτερος από ή ισάξιο με τον 'Τούρκο' αποτελεί μια απειλή για την τουρκική εθνική ταυτότητα (για τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό).

Την εικόνα του έλληνα η οποία είναι το αντίθετο αυτής των τούρκων εθνικιστών μυθιστοριογράφων την βρίσκουμε στην ελληνική λογοτεχνία και στα έργα των ελλήνων εθνικιστών ή 'εθνικών' συγγραφέων. Σε αυτά τα έργα ο έλληνας είναι – σε σύγκριση με τον Τούρκο - φυσικά καλός και αγαθός και πάντα ανώτερος του 'Άλλου'. Όπως και η χειρότερη εικόνα του Τούρκου παρουσιάζεται πάλι σε αυτά τα έργα. Με άλλα λόγια η 'θετική' εικόνα του έλληνα στην τουρκική λογοτεχνία ούτε είναι ούτε μπορεί να είναι η ίδια με αυτήν την θετική εικόνα του έλληνα που συναντάμε στα ελληνικά εθνικά λογοτεχνικά κείμενα. Αυτή η διαφορά των εικόνων, του θετικού/αρνητικού 'Άλλου' και του 'Εμείς', δεν σηματοδοτεί παρά την διαφορά των ομάδων που αυτοχαρακτηρίζονται ως έλληνες και τούρκοι: είναι η έκφραση διαφοράς δύο εθνικών ταυτοτήτων.

Τι χαρακτηριστικά όμως έχουν οι 'θετικοί' έλληνες στην 'Άλλη' λογοτεχνία; Αν ομαδοποιήσουμε διάφορες περιπτώσεις που συναντάμε στα τουρκικά μυθιστορήματα βλέπουμε τις εξής επτά περιπτώσεις:

1- Η 'εξαιρέση' στην εθνική μυθιστοριογραφία: Όπως ανέφερα παραπάνω σε αυτή την περίπτωση δεν βλέπουμε θετικούς ρωμιούς ή έλληνες. Υπάρχουν όμως ελάχιστες εξαιρέσεις όπου σκιαγραφούνται ορισμένοι 'Άλλοι' οι οποίοι εμφανίζονται ως σοφοί ή ειλικρινείς για να δηλώσουν πόσο αρνητικοί είναι οι ίδιοι, δηλαδή το έθνος ή η φυλή των ελλήνων και πόσο ανώτεροι οι Τούρκοι. Αυτοί οι 'θετικοί' ήρωες μπορεί να χαρακτηριστούν κατασκευές που ικανοποιούν μια εθνική αφήγηση και με τις λίγες εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν ένα κανόνα που θέλει να προβάλλει ο συγγραφέας: ο 'Άλλος' είναι αρνητικός σε σχέση πάντα με 'εμάς'.

Ως παραδείγματα αυτών των περιπτώσεων έχουμε τον Ευθύμη της Μικράς Ασίας στη δεύτερη δεκαετία του περασμένου αιώνα, στο Μικρό Αγά (Küçük Ağa) του Tarık Buğra (1963) όπου ο σώφρων Ρωμιός γέρος λέει πόσο καλά οι Τούρκοι φέρονται σε όλους τους λαούς ενώ πόσο οι έλληνες είναι αγνώμονες (σ. 108). Στο μυθιστόρημα του Yakup Kadri Karaosmanoğlu Το Πανόραμα (Panorama) (1953) κάποιος ρωμιός Γιώργος λυπάται πραγματικά για το θάνατο του Μουσταφά Κεμάλ, και αυτός ακόμα αναγνωρίζοντας την αξία του (σ.349). Αυτού του είδους οι θετικοί 'Άλλοι' εμφανίζονται συστηματικά και σε πολύ μεγάλο αριθμό σε μια άλλη ομάδα μυθιστοριογράφων που ονομάζω Ανατολιστές.

2- Ο 'αφελώς θετικός Άλλος' στους Ανατολιστές

Οι συγγραφείς όπως οι Halikarnas Balıkcısı (1886-1973), Kemal Tahir (1910-1973), Hassan İzzettin Dinamo (1909-1989), Yılmaz Karakoyunlu (1936-) και άλλοι πολλοί, στα μυθιστορήματά τους σκιαγραφούν θετικούς ρωμιούς – δηλαδή έλληνες που ζουν στην Μικρά Ασία και στην Κων/πολη, με ένα ιδιόρρυθμο τρόπο: αυτοί οι Ρωμιοί, οι οποίοι φαίνονται να είναι έντιμοι και ευφυείς, προτιμούν σε πολλούς άξονες τους τούρκους από τους έλληνες. Εκτιμούν την ηγεμονία, την εντιμότητα, τον ανδρισμό, την επιείκεια κ.α., των τούρκων. Οι ρωμιές ερωτεύονται και υμνούν τους τούρκους. Ορισμένοι εξισλαμίζονται. Οι δε τούρκοι προστατεύουν τους Ρωμιούς και συμπεριφέρονται με 'ανεκτικότητα' σε αυτούς. Ο σκοπός αυτής της αφήγησης είναι προφανής: επιβεβαιώνουν την ανωτερότητα της τουρκικής πλευράς, ένα εθνικό ιστορικό θετικό παρελθόν και τελικά νομιμοποιούν την τουρκική κυριαρχία. [3]

Αυτός ο θετικός ρωμιός, που τον χαρακτηρίζω 'αφελώς θετικό Άλλο' επειδή η όλη προσπάθεια εμπεριέχει μια αφέλεια, είναι σχεδόν πάντα παρών στα μυθιστορήματα αυτών των συγγραφέων. Αλλά η τάση να παρουσιάζονται ως 'δικοί μας άνθρωποι' πολίτες διαφορετικής εθνότητας διαπερνά όλη την τουρκική λογοτεχνία. Βέβαια αυτός ο 'Άλλος' πλέον έχει χάσει την κοινοτική και εθνική του ταυτότητα του, έχει οικειοποιηθεί μια νέα ταυτότητα και έχει γίνει ένα με τον 'Άλλο'. Είναι 'θετικός' για τον 'Άλλο' αλλά αγνώριστος μια 'μας' - δεν είναι πλέον Ρωμιός/Έλληνας. Κλασικά παραδείγματα βλέπουμε στα έργα των Halikarnas Balıkcısı και Kemal Tahir. Αλλά θα αναφέρω το μυθιστόρημα του Γιλμάζ Καράκουγιουνλου, Φθινοπωρινός Πόνος (1992) το οποίο έχει μεταφραστεί και στα ελληνικά. Σε αυτό το έργο οι τούρκοι ήρωες κάνουν ότι το δυνατόν για να προστατεύσουν του μη-μουσουλμάνους από τις επιθέσεις των φανατικών την νύκτα τις 6/7 Σεπτεμβρίου και οι μειονοτικοί τελικά εκφράζουν την αγάπη και την ευγνωμοσύνη τους. [4]

3- Ο θετικός ρωμιός ως θρήσκος

Ο Ρωμιός σπάνια εμφανίζεται στα τουρκικά μυθιστορήματα τα οποία χαρακτηρίζονται 'ισλαμικά' και που εμπνέονται από την θρησκεία. Όταν εμφανίζεται είναι σχεδόν πάντα αρνητικός. Σε αυτά η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του 'Άλλου' και του 'Εμείς' περνά από το Ισλάμ ή όχι-Ισλάμ. Αλλά υπάρχουν ελάχιστες περιπτώσεις όπου παρατηρούμε ότι ο διαχωρισμός θα μπορούσε να ήταν και διαφορετικός: θρήσκος ή μη-θρήσκος. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο 'Άλλος' μπορεί να είναι ένας άθεος τούρκος και ο θρήσκος 'ξένος' να είναι 'δικός μας'. Στο μυθιστόρημα της Saliha Ayverdi βλέπουμε τον ρωμιό ιερέα Αλέξανδρο να υποστηρίζει μια ρωμιά αμαρτωλή και να μιλά με σοφία (Ayverdi, σ. 152). Δηλαδή ο ρωμιός σε αυτήν την περίπτωση είναι θετικός με την ιδιότητα του θρήσκου.

4- Ο θετικός ως ταξικός σύμμαχος – οι Μαρξιστές

Για τους Μαρξιστές συγγραφείς οι ρωμιοί πολύ συχνά είναι όχι μόνο θετικοί αλλά και υπόδειγμα για μίμηση επειδή το ελληνικό στοιχείο προπορεύεται σε έναν ταξικό αγώνα κατά του κοινού εχθρού: του καπιταλισμού, των εκμεταλλευτών, του ιμπεριαλισμού. Ο Nazim Hikmet (1902-1963), ο Sabahattin Ali (1907-1948), ο Orhan Kemal (1914-1970), η Suat Derviş (1905-1972), ο Mehmet Kemal (1920-2002), η Pınar Kür (1943-) και άλλοι πολλοί είναι εκφραστές αυτής της θέσης. Π.χ., ο Orhan Kemal στα μυθιστορήματά του Πατρικό Σπίτι (Baba Evi) (1949) και Ξένοιαστα Χρόνια (Avara Yıllar)(1950) αναφέρεται στους Ρωμιούς της Πόλης όχι μόνο σαν καλούς φίλους αλλά και σαν πολύ θετικούς επειδή ξέρουν πώς να μάχονται για μια καλύτερη κοινωνία. Οι Ρωμιοί είναι ειλικρινείς και αξιοθαύμαστοι. Το ίδιο και οι ρωμιές. Και οι άλλοι Μαρξιστές συγγραφείς σκιαγραφούν με τον ίδιο τρόπο τους 'θετικούς' ρωμιούς. Ο 'Άλλος' σε αυτήν την περίπτωση δεν ξεχωρίζει εθνικά ή θρησκευτικά αλλά μόνο ταξικά και ιδεολογικά. Για αυτόν τον λόγο μπορεί βέβαια να είναι ο τούρκος.

5- Οι 'ανθρωπιστές' και μια πληθώρα θετικών ρωμιών

Μια μεγάλη ομάδα τούρκων μυθιστοριογράφων, όπως οι Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Haldun Taner (1915-1986),

Salim Şengil (1913-), Nezihe Meriç (1925-), Bilge Karasu (1930-1995), Aziz Nesin (1915-1996), Sevgi Soysal (1936-1976), Feride Çiçekoğlu (1951-), Orhan Pamuk (1952-), Oya Baydar (1939-), Nedim Gürsel (1951-), Ahmet Altan (1950-), Yiğit Okur, Sergun Açar, Rıdvan Akar, Selçuk Erez, Barış Balcioğlu, Kemal Anadol και πολλοί άλλοι των οποίων έργα δεν μπόρεσα να διαβάσω, σκιαγραφούν μια θετική εικόνα των ρωμιών τις Πόλης. Αυτή την ομάδα την ονομάζω 'ανθρωπιστές' ως μια συντομογραφία, αλλά και επειδή προσεγγίζουν τους ρωμιούς / έλληνες με βάση την ανθρωπίνη τους ταυτότητα. Δεν προβάλλουν την εθνική, την θρησκευτική, την ιδεολογική ταυτότητα των ρωμιών ηρώων τους, αλλά τονίζουν χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να συναντηθούν σε οποιοδήποτε άνθρωπο.

Αν παρατηρήσουμε τα έργα τους πιο προσεκτικά διακρίνουμε ότι διαφέρουν μεταξύ τους σε αρκετά σημεία. Αλλά έχουν και κοινά τα οποία δικαιολογούν αυτήν ομαδοποίηση. Όλοι τους, όπως και οι Μαρξιστές συγγραφείς, αναγνωρίζουν την άδικη και ξενοφοβική συμπεριφορά του τουρκικού κράτους και αρκετές φορές και της τουρκικής κοινωνίας κατά των ρωμιών και των μη-μουσουλμάνων της Πόλης. Με αυτήν την έννοια είναι 'διαφωνούντες'. Και η εικόνα του ρωμιού, λόγω αυτής της ιδιαιτερότητας αποκτά μια συγκεκριμένη διάσταση. Προβάλλεται με ένα ορισμένο τρόπο και σκοπό. Παρατηρούμε τα εξής, χωρίς να σημαίνει ότι αυτά τα χαρακτηριστικά απαντώνται σε όλες τις περιπτώσεις:

α) αναγνωρίζεται η εθνοτική ταυτότητα των ρωμιών. Δηλαδή παρουσιάζονται ως μια ομάδα με την δική της παράδοση, γλώσσα, θρησκεία αλλά και με εθνικές ταυτίσεις.

β) Οι Ρωμιοί παρουσιάζονται ως αυτόχθονες στην Πόλη,

γ) ως αδικημένοι από την τουρκική πολιτεία, και τονίζονται ορισμένες βιαιότητας κατά τους,

δ) ως αστοί και όχι αγρότες, και με τις αντίστοιχες πολιτιστικές θετικές επιπτώσεις,

ε) οι ρωμιές ως πιο σύγχρονες από τις τουρκάλες,

ζ) ως ένα κοινωνικό στοιχείο που εκλαμβάνεται ως πλησιέστερο στον 'δυτικό' πολιτισμό,

η) και τα τελευταία χρόνια αυτοί οι ρωμιοί παρουσιάζονται με ένα έντονο νοσταλγικό τρόπο, τονίζοντας ότι έφυγαν επειδή υποχρεώθηκαν να φύγουν, και από αυτό βγήκε χαμένη η Πόλη.

Παρατηρούμε ότι αυτή η εικόνα του ρωμιού εμπεριέχει δύο βασικά χαρακτηριστικά, αλλά και ότι λειτουργεί και ως μέσον για να εκφραστούν μερικά πολιτικά, ιδεολογικά και πολιτιστικά πιστεύω:

α) Κριτική στο κράτος και στις κυβερνητικές επιλογές, και βασικά κατά του εθνικισμού και της ξενοφοβίας,

β) μια δήλωση προτίμησης για μια πιο κοσμοπολίτικη, 'δυτικού τύπου', πιο ανοικτή κοινωνία,

όπως και ενός αυτοπροσδιορισμού.

Με άλλα λόγια η θετική εικόνα του ρωμιού σε αυτή την περίπτωση δεν είναι ο αυτοσκοπός αλλά ένας μοχλός για μια εξωτερίκευση μιας ταυτότητας με πολύ συγκεκριμένες θέσεις και αποδέκτες. Είναι αυτά τα έργα που συνήθως μεταφράζονται στα ελληνικά, και αυτό για ευνόητους λόγους: είναι έργα των πιο 'σύγχρονων' τούρκων συγγραφέων, και η εικόνα του έλληνα σε αυτά είναι κολακευτικά θετική. Ο έλληνας αναγνώστης μπορεί να βρει πολλά παραδείγματα στα έργα αυτών των συγγραφέων που έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά. [\[5\]](#)

6- Οι Οθωμανιστές και οι 'σύγχρονοι' ρωμιοί

Οι συγγραφείς που αποκαλώ 'οθωμανιστές' δημιούργησαν τα έργα τους τα χρόνια

1870-1910. Είναι μια κατηγορία που πλέον δεν υπάρχει. Αναφέρομαι στους Şemsettin Sami (1850-1904), Samipaşazade Sezai (1866-1945), Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Ahmet Mithat (1844-1912), Savfet Nezihi (1871-1939), Mehmet Rauf (1875-1931), Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945). Αυτοί οι συγγραφείς έπαψαν να γράφουν όταν οι εθνικιστικοί άνεμοι των Νεοτούρκων άρχισαν να πνέουν. Ήταν πολίτες της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εκλάμβαναν όλους τους πολίτες αυτής της χώρας ως ισότιμους. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι διανοούμενοι εκείνης της εποχής συμμεριζόταν αυτήν την αντίληψη. Αλλά αυτοί οι συγγραφείς δεν είχαν ακόμα ενστερνιστεί την εθνική ιδεολογία, δεν είχαν μια εθνική ταυτότητα και αυτό εκφράστηκε πολύ παραστατικά όταν περιέγραφαν τους ήρωες τους στα μυθιστορήματά τους.

Οι ρωμιοί της Πόλης στα μυθιστορήματα αυτά παρουσιάζονται ως μέλη μιας 'δυτικοποιημένης' χριστιανικής κοινότητας, χωρίς αρνητικά αλλά και χωρίς ιδιαίτερα θετικά χαρακτηριστικά. Αυτό που τους χαρακτηρίζει είναι ο 'ευρωπαϊκός' τρόπος ζωής τους, ένα στοιχείο που το εκτιμούν αυτοί οι συγγραφείς. Οι ήρωες είναι φυσιολογικοί άνθρωποι με ελαττώματα και με προτερήματα. Όπως περίπου και οι μουσουλμάνοι ήρωες. Οι ρωμιοί δεν εκλαμβάνονται ως μέλη του ελληνικού έθνους αλλά ως πολίτες της χώρας. Πάντως δεν αποδίδονται στους ρωμιούς και ρωμιές αρνητικά στερεότυπα. Αυτή η αφήγηση είναι σε

πολλά σημεία αντίθετη με την εθνική/ εθνικιστική λογοτεχνική αφήγηση που θα ακολουθήσει μετά το 1910.

7- Ο μειονοτικός: ποιος είναι ο Άλλος;

Τελικά μια τελευταία κατηγορία συγγραφέων που διαφέρουν αισθητά ως προς την εικόνα του ρωμιού είναι οι μειονοτικοί συγγραφείς, δηλαδή οι εβραίοι, αρμένιοι και ρωμιοί που έγραψαν και εξέδωσαν τα έργα τους στα τουρκικά. Και αυτοί θα πρέπει να συμπεριληφθούν στην 'τουρκική λογοτεχνία' εφόσον ο χαρακτηρισμός της λογοτεχνίας δεν προσδιορίζεται από την ταυτότητα αλλά από την γλώσσα. Αυτοί οι συγγραφείς είναι λίγοι: ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης, ο Kriton Dinçmen, ο Zaven Biberyan, Miğirdiç Margosyan, Mario Levi.

Σε αυτή την περίπτωση παρατηρούμε ένα διαφορετικό φαινόμενο. Είναι πλέον δύσκολο να μιλήσουμε για εικόνες, στερεότυπα ή άλλες γενικεύσεις για τους ρωμιούς χαρακτήρες σε αυτά τα κείμενα – όπως αυτό επιτεύχθηκε στις άλλες περιπτώσεις προηγουμένως. Δεν βλέπουμε ο 'ρωμιός' να γίνεται αντιληπτός και να παρουσιάζεται ως ένα μέλος μιας κοινότητας με κοινά χαρακτηριστικά, θετικά ή αρνητικά. Οι ήρωες ζωντανεύουν ως άτομα τα οποία διαφέρουν μεταξύ τους, αν και μπορεί να φαίνονται να είναι μέλη μια γενικότερης ομάδας. Δεν χαρακτηρίζονται 'γενικά'. Η ερώτηση 'ποια είναι η εικόνα των ρωμιών;' είναι δύσκολα να απαντηθεί επειδή το πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται το ερώτημα έχει πλέον αλλάξει. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις η ερώτηση είχε νόημα εφόσον οι εικόνες ήταν ένα αποτέλεσμα μιας αναφοράς και σύγκρισης: η τουρκική κοινότητα ήταν η 'σταθερή' και 'Άλλος' κρινόταν με βάση αυτή την σταθερή αναφορά. Με τους συγγραφείς των μειονοτήτων οι αναφορές φαίνεται να έχουν αντιστραφεί. Ο 'Άλλος' είναι πλέον 'ο Τούρκος' και το σταθερό σημείο των αναφορών 'Εμείς', δηλαδή οι μειονοτικοί, οι ρωμιοί. Σε αυτήν την περίπτωση – και μέχρι που διαμορφώθηκε η μεταμοντέρνα σκέψη - δεν βλέπουμε να συνηθίζεται η ερώτηση 'τι εικόνα έχουμε εμείς για μας;'.

Τι σημαίνει μια 'εικόνα' σε ένα σύγχρονο λογοτεχνικό κείμενο;

Πέρα από τις παραπάνω διαπιστώσεις και περιγραφές μπορούμε άραγε να βγάλουμε μερικά συμπεράσματα σχετικά με τις 'εικόνες' και το ερώτημα 'πώς μας βλέπει ο 'Άλλος'; Με επιφυλάξεις για μελλοντικές τροποποιήσεις μετά από περαιτέρω έρευνα θα επιχειρούσα τα εξής:

1- Βέβαια οι εικόνες εδώ περιορίζονται σε σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα και σε μια σύγχρονη εποχή όπου τα εθνικά κράτη, οι εθνικές λογοτεχνίες και ο εθνικισμός είναι τα κυρίαρχα συστατικά. Και αυτό είναι το πρώτο που πρέπει να συγκρατήσουμε από τα ανωτέρω. Σε παλαιότερες εποχές άλλες παράμετροι θα ήταν κυρίαρχοι όταν δημιουργούταν οι εικόνες του 'Άλλου'.

2- Επίσης δεν θα πρέπει να μας διαφύγει ότι στα λογοτεχνικά κείμενα που αναφέρθηκα οι ήρωες είναι 'θετικοί' (ή αρνητικοί) σε κάθε περίπτωση με διαφορετικές αναφορές.

A) Όταν οι συγκρίσεις γίνονται μεταξύ ατόμων της 'δικής μας κοινότητας' (επειδή για να είναι κάποιος θετικός ή αρνητικός θα πρέπει να υπάρχει σύγκριση) δεν υπάρχει πρόβλημα να παρουσιάσουμε αρνητικούς ή θετικούς ήρωες. Φαίνεται πολύ φυσικό να υπάρχουν και 'κακοί' μεταξύ μας, όταν απουσιάζει ο 'Άλλος'. Οι συγκρίσεις γίνονται βάση ηθικών, πολιτικών, ιδεολογικών και άλλων συμπεριφορών. Οι ήρωες πάντως παραμένουν μέσα στην κοινότητα 'μας', χωρίς να συγκρίνονται με τον 'Άλλο'.

B) Όταν όμως το σημείο αναφοράς είναι το 'έθνος' και στις συγκρίσεις υπεισέρχεται ο 'Άλλος', τότε λειτουργούν άλλοι μηχανισμοί. Η έννοια της 'εικόνας', όπως είδαμε παραπάνω, αποκτά μια ιδιόμορφη θέση. Ο 'Άλλος' και 'Εμείς' περιορίζονται μέσα σε μια εθνική αφήγηση που είναι κυρίαρχη σε κάθε εθνική ομάδα. Οι ήρωες που λειτουργούν ως σύμβολα και ως μεταφορές ακολουθούν ορισμένους περιορισμούς.. Βλέπουμε να αναπαράγονται και εθνικά στερεότυπα.

3- Αυτά τα εθνικά στερεότυπα, όπως είδαμε παραπάνω, περιορίζονται (είναι λιγότερα) σε ορισμένες περιπτώσεις. Όταν π.χ., μια εθνική ταυτότητα

α) δεν έχει ακόμη πλήρως διαμορφωθεί (Οθωμανιστές), ή

β) όταν γίνεται μια προσπάθεια υπέρβασής της για ιδεολογικούς λόγους (ανθρωπιστές., Μαρξιστές).

4. Αλλά εφόσον ο 'Άλλος' υπάρχει ως εκπρόσωπος μιας εθνικής ομάδας που είναι διαφορετική από 'εμάς', υπάρχει κάπου μια 'ένταση' η οποία εκφράζεται στο κείμενο, πέρα από τα στερεότυπα, με 'κενά'. Εννοώ με αντιφάσεις και αποσιωπήσεις. Συχνά, ιδιαίτερα οι 'ανθρωπιστές', τονίζουν τι δεν είναι ο 'Άλλος', π.χ., δεν είναι εθνικιστής, φανατικός κ.α., ως απάντηση στις καταγγελίες των 'εθνικιστών', αλλά δεν περιγράφουν τον 'Άλλο' σε βάθος και πολυδιάστατα όπως γίνεται σε 'τοπικές' λογοτεχνίες, δηλαδή σε κείμενα που έχουν 'δική μας' αφετηρία και 'δικούς μας' συγγραφείς.

5- Οι αρνητικοί ήρωες (στην 'δική' μας λογοτεχνία) σπάνια συναντιούνται με τους θετικούς 'Άλλους'. Όταν γίνεται λόγος για τον 'Άλλο', παρουσιάζονται σχεδόν πάντα οι 'θετικοί δικοί μας'. (για σπάνιες εξαιρέσεις βλ. Βενέζης και Reşat Nuri Güntekin στο Μήλλας 2001).

6. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και ορισμένοι κακοί δικοί μας οι οποίοι αντιπαραβάλλονται με τον καλό 'Άλλο'. Αλλά όταν ορισμένοι συγγραφείς παρουσιάζουν τους 'δικούς τους' ως αρνητικούς και τον 'Άλλο' ως καταπιεσμένο από 'μας', και σε αυτή την περίπτωση ακόμη, ο συγγραφέας, μαζί με ορισμένους θετικούς 'δικούς του' ήρωες, λειτουργεί λυτρωτικά για 'αυτόν'. Θέλει να παρουσιάσει ότι διαφοροποιείται από ορισμένους αρνητικούς και προβάλλει και τους 'θετικούς' της 'δικής του' πλευράς.

7. Με άλλα λόγια, στην εποχή του εθνικισμού, η περίπτωση του θετικού 'Άλλου' δεν είναι καθόλου αθώα. Θέλει προσοχή γιατί μπορεί να σηματοδοτεί διαφορετικές παραμέτρους από αυτές που υπαινίσσεται. Η εθνική ταυτότητα του συγγραφέα και του αναγνώστη, με τις έννοιες που αποδίδουν οι ίδιοι στο κείμενο, είναι μέρος της έννοιας του κειμένου.

Υπάρχει ένας φαύλος κύκλος ή ένα οξύμωρο σχήμα: Η αναγνώριση του εθνικά 'θετικού Άλλου' δεν μπορεί παρά να συνυπάρχει μέσα στο εθνικό παράδειγμα (paradigm), όπου η κάθε εθνική πλευρά εκφράζει μια δική της πραγματικότητα. Ο προβληματισμός 'η εικόνα του Άλλου', όποια και αν είναι η απάντηση, βασίζεται στην αναγνώριση της ύπαρξης των εθνών και εθνοτικών ομάδων. Μέσα σε αυτό το παράδειγμα οι φαντασιακές σχέσεις και τα στερεότυπα αποτελούν συστατικό στοιχείο του όλου προβληματισμού. Και η υπέρβαση τους δεν επιτυγχάνεται με της οικειοποίηση τους.

*

Βιβλιογραφία

Ağar, Sergun. Aşkın Samatyası Selanik'te Kaldı. İstanbul: Can 2002 (2001).

Akar, Rıdvan. Bir Irkçının İhaneti. Κων/πολη: Doğan Kitap 2002.

Anadol, Kemal. Karşı Yaka Memleket, Bir Ayrılık Romanı. Κων/πολη: Milliyet 1998.

Anadol, K. Büyük Ayrılık. Κων/πολη: Doğan Kitap 2003.

Aygen, Ayten. Rumeli Benimdi, Κων/πολη: Remzi 2003.

Balcioğlu, Barış. Çayınızı Türkçe mi Alırsınız?. Κων/πολη: İletişim 1996.

Baydar, Oya. Elveda Alyoşa, (Öyküler). Κων/πολη: Can 2002 (1991).

Baydar, O. Hiçbiryer'e Dönüş. Κων/πολη: Can 1998.

Baydar, O. Erguvan Kapısı. Κων/πολη: Can 2004.

Biberyan, Zaven. Yalnızlar. Κων/πολη: Öncü 1966.

Buğra, Tarık. Küçük Ağa. Κων/πολη: Ötüken 1989.

Coral, Mehmet. İzmir, 13 Eylül 1922. Κων/πολη: Doğan Kitap 2003.

Çiçekoğlu, Feride. Suyun Öteki Yanı. Κων/πολη: Can 1992.

Dinçmen, Kriton. Symphonia Kakophonica. Κων/πολη: İletişim 1992.

Erez, Selçuk. Makriköy'e Dönüş. Κων/πολη: Doğan Kitap 2003.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. Panorama. Κων/πολη: İletişim 1987.

Karakoyunlu, Yılmaz. Güz Sancısı. Κων/πολη: Simavi 1992 (Φθινοπωρινός Πόνος, Αθήνα: Τσουκάτος 1999).

Korat, Gürsel. Zaman Yeli. Κων/πολη: İletişim 2000 (1994).

Korat, G Güvercin Ağıtı. Κων/πολη: İletişim 1999.

Midilli, Zeliha. Bir Balkan Şarkısı, Saranda. Κων/πολη: Kelebek 2003.

Millas, H. 'Tarihle İlgili Bir Romanın Eleştirisi', Toplumsal Tarih Dergisi, Κων/πολη, Απρίλιος, 1994.

Millas, H. The Image of Greeks in Turkish Literature: Fiction and Memoirs. (editor?) Editor: Wolfgang Höpken. Oil on Fire? Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe, 79-87. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung 1996.

Millas, H. Les Romans, Les Femmes et Les Relations Gréco-Turques. Genese / Oluşum 60-61 (May/August, 1999), 46-64.

Millas, H. Türk Romanı ve 'Öteki' - Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, Κων/πολη: Sabancı Üniversitesi Yayınları 2000.

Μήλλας, Η. . Εικόνες Ελλήνων - Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα, Athens: Αλεξάνδρεια 2001.

Okur, Yiğit. Hulki Bey ve Arkadaşları. Κων/πολη: Can 1999.

Özsoy, İskender. İki Vatan Yorgunları. Κων/πολη: Bağlam 2003.

Özyürek, Ali Ezger. Muhacirler (Bitmeyen Göç). Κων/πολη: Kekeme 2003.

Umar, Bilge. Börklüce. Κων/πολη: İnkılâp 2003.

Ümit, Ahmet. Sis ve Gece. Κων/πολη: Doğan Kitap 2002 (1996).

Ümit, A. Beyoğlu Rapsodisi. Κων/πολη: Doğan Kitap 2003.

Yorulmaz, Ahmet. Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantıları, Κων/πολη: Remzi Kitabevi 2002 (1999).

Yorulmaz, A. Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi. Κων/πολη: Remzi Kitabevi 2003.

**

[1] Στα τουρκικά αλλά όπως και στα ελληνικά οι όροι 'εθνικός' κα 'εθνικιστικός' δεν είναι έχουν μια σαφή διαφορά.

[2] Αυτό το κριτήριο , δηλαδή ο βαθμός με τον οποίο οι συγγραφείς ταυτίζουν ένα ήρωα με μια εθνική ομάδα ή τον εκλαμβάνουν ως αυτοτελές άτομο με καμία ή έστω με 'μικρή' ταύτιση με μια εθνική ομάδα ή ταυτότητα, αποτελεί ένα καλό μέτρο για να κρίνουμε σε ποιο βαθμό το κείμενο είναι εθνικό ή δεν είναι (αν έχει δηλαδή σχέση με άλλα 'παραδείγματα': θρησκευτικά, μαρξιστικά, ανθρωπιστικά κ.α.).

[3] Για λεπτομέρειες βλ. Μήλλας 2001.

[4] Για μια εμπεριστατωμένη κριτική αυτού του μυθιστορήματος βλ. Μήλλας, 1994.

[5] Επίσης βλ. Μήλλας, 2001.